



## ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МОНІТОРИНГУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

**БЛАЖІВСЬКИЙ Євген Миколайович – кандидат юридичних наук, ректор  
Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції 1 класу  
УДК 343.9**

*Стаття посвячена аналізу основних підходів к определению мониторинга в сфере противодействия преступности. Рассмотрены существенные его признаки и предложено авторское определение с учетом актуальных задач криминологической науки на данном этапе ее развития.*

**Ключові слова:** моніторинг, протидія злочинності, науковий підхід, ознаки, сутність.

Криминологічний моніторинг – це система відповідь на складні виклики і загрози для національної безпеки з боку злочинності. Він з'являється як закономірний результат реалізації міждисциплінарного підходу в криминологічних дослідженнях та запозичення найбільш придатних методичних і організаційних інструментів із суміжних галузей знань для розв'язання власних специфічних завдань. Поряд з цим, будучи категорією достатньо поширеною в науковому обігу, криминологічному моніторингові не приділялося належної уваги в наукових дослідженнях, що призвело до певного зниження його теоретичного значення та низької практичної ефективності. Крім того, існує й певна неоднозначність у термінологічному апараті, застосовуваному для позначення моніторингової діяльності. Так, в літературі можна знайти посилання на криминологічний моніторинг, моніторинг злочинів, моніторинг діяльності суб'єктів запобігання злочинам, моніторинг стану криминогенної ситуації, моніторинг протидії злочинності,

моніторинг досягнення прогностичних показників зниження злочинності, соціально-психологічний моніторинг тенденцій злочинності тощо.

Кожна з наведених категорій в тій чи іншій мірі відображає зміст моніторингової діяльності, її предметні межі. Однак, не вдаючись до їх детального аналізу, зауважимо на тому, що найбільш повно, з урахуванням всього різноманіття предмету науки криминології, її міждисциплінарних зв'язків та спрямованості в кінцевому результаті на протидію злочинності, вважаємо найбільш прийнятним для використання в науковому обігу й практиці кримінально-превентивної діяльності саме терміну «криминологічний моніторинг» або ж «моніторинг протидії злочинності», які розглядаються нами синонімічно. Остання обставина зумовлена гносеологічною підпорядкованістю всіх окремих складових предмету криминологічної науки завданню протидії злочинності та запобігання злочинам. В свою чергу, ефективність протидії злочинності, планування цієї діяльності залежить від повноти та об'єктивності інформації про стан злочинності (її рівень, динаміку, коефіцієнти, ціну, структуру, географію тощо), криминогенні фактори, характеристики особистості злочинця та інших відомостей, які можуть бути використані для формування криминологічного прогнозу. У зв'язку з цим, моніторинг протидії злочинності передбачає збирання інформації

про всі складові предмету кримінології. Відтак, надалі в цій роботі поняття «кримінологічний моніторинг» та «моніторинг протидії злочинності» будуть розглядатися, як тотожні та взаємозамінні.

Дослідженню різних аспектів концептуальних та прикладних характеристик кримінологічного моніторингу присвячені праці О.М. Бандурки, Я.І. Гілінського, О.М. Джузи, А.Е. Жалінського, О.Г. Кальмана, Є.П. Кіма, О.М. Литвинова, В.А. Плешакова, Д.А. Шестакова та деяких інших вчених. Визнаючи достатньо значний внесок цих науковців в розроблення означеної проблематики, слід все ж зауважити на несформованості єдиних методологічних засад розуміння цієї категорії, її сутнісних та процедурних характеристик. Обрання за основу різних теоретичних концептів в осягненні природи злочинності, окремих її складових, механізму криміногенної детермінації та, врешті, протидії злочинності, призвело до формування кількох умовно однорідних наукових напрямків.

Кримінологічний моніторинг як система спостереження. Таке бачення кримінологічного моніторингу найчастіше зустрічається у працях окремих науковців невьско-волзької кримінологічної школи – І.І. Бикеева, Є.П. Кіма, Д.А. Шестакова та ін. Так, наприклад, Є.П. Кім, зазначає, що під кримінологічним моніторингом доцільно розуміти систему спостереження за станом та тенденціями зміни ситуації в сфері протидії злочинності [1, с.24]. Однак, при такому підході до визначення моніторингу втрачається його цінність, як інструменту управління в системі протидії злочинності, адже ігнорується, по-перше, така суттєва його процедурна складова, як оперативна оцінка та аналіз зібраної кримінологічно значущої інформації. В той же час, постановка цих завдань перед моніторингом є необхідним елементом забезпечення його процедурної довершеності та зв'язків з процесом управління. Останнє, засобами моніторингу, має забезпечуватись не простим набором статистичних, фактологічних відомостей, а кримінологічно інтерпретованою інформацією на заздалегідь визначеній мето-

дологічних платформі. Крім того, така інформація має бути належною, зокрема, враховувати зв'язки управління зі змінами в криміногенній ситуації. В іншому випадку – цінність отриманих відомостей буде зводиться лише до пізнавальної значущості. Ефективне їх коригування внаслідок керованої антикримінальної діяльності в межах системи протидії злочинності можливе лише на підставі комплексного підходу до розуміння детермінації злочинності, урахування видів, напрямків та інтенсивності детермінаційних зв'язків між управлінськими імпульсами та конкретними кримінальними проявами, системними зрушеннями. Урахування цих вихідних гносеологічних параметрів має апіорі закладатися в основу організації кримінологічного моніторингу. Не сприйняття ж цієї настанови означатиме нехтування діалектичним підходом та зведення практичної значимості моніторингу виключно до виконання інформаційної функції орієнтуючого значення без прив'язки до процесу управління, що в принципі суперечить самій природі моніторингу.

У зв'язку з наведеним, ми не вважаємо за можливе приєднатися до вказаних вище представників кримінологічної науки у їх баченні сутності кримінологічного моніторингу.

Певним чином усуваються викладені недоліки у працях таких вчених, як О.М. Бандурка, О.М. Литвинов, В.А. Плешаков, В.М. Попович та ін., які вважають за доцільне розглядати кримінологічний моніторинг як систему спостереження, оцінки та аналізу. Так, В.А. Плешаков, виходячи з методологічної настанови концепції кримінологічної безпеки, зазначає, що кримінологічний моніторинг – це процес систематичного спостереження, аналізу й оцінки стану та тенденцій злочинності, її факторів, особливостей особистості злочинця, які впливають на його злочинну поведінку, діяльності щодо запобігання злочинам, рівня захищеності об'єктів можливого злочинного посягання, ступеню готовності всього населення протидіяти злочинності [2, с.11]. Дещо розширене бачення проблемного поняття висловлюють

О.М. Бандурка та О.М. Литвинов, пропонує до розгляду його розуміння як, визначену практичною необхідністю, наукову, засновану на пізнанні закономірностей розвитку певного явища і процесу постійно функціонуючу систему спостереження, вимірювання та оцінки їх станів в різні періоди. Зміст кримінологічного моніторингу, таким чином, складають процеси отримання, обробки і аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації [3, с.146-147].

Отже, у викладених позиціях превалює вже більш повне уявлення про цілеспрямований характер моніторингової діяльності та її дослідницький потенціал, який не обмежується спостереженням, а передбачає також а оцінку та аналіз відповідних кримінологічно значущих явищ, процесів, подій, які були предметом спостереження. Разом з тим, кримінологічний моніторинг не варто ототожнювати з повномасштабним кримінологічним дослідженням. Від останнього він відрізняється, по-перше, своїм постійно діючим та аутогенезним характером, по-друге, до певної міри пілотним рівнем збору, аналізу та узагальнення відомостей, що має на меті інформаційне забезпечення потреб в оперативному управлінні компонентами системи протидії злочинності. В цьому контексті слушною видається думка, О.М. Литвинова, який зазначає, що кримінологічний моніторинг не вирізняється особливою глибиною досліджень, його завдання – забезпечення своєчасного реагування на системні зміни [4, с.63]. Вважаємо, що з таким розумінням моніторингової діяльності, як дослідженням суто прикладного, обслуговуючого, а не фундаментального значення, є сенс погодитись.

Визнаючи в цілому достатню обґрунтованість викладеної позиції, слід, все ж, зауважити на тому, що в ній не відображаються всі системно позначені аспекти організації та проведення кримінологічного моніторингу. Зокрема, поза увагою вчених залишився структурно-функціональний зріз моніторингової діяльності в системі протидії злочинності. Водночас, він виявляється тим необхідним елементом аналі-

зу, який дозволяє виявляти та враховувати постійний двосторонній зв'язок соціального середовища та апарату (суб'єктного складу з відповідною кон'юнктурою) протидії злочинності. Акумуляуючи за задалегідь визначеними параметрами і програмою кримінологічно значущі відомості макро- та мікросоціального рівнів (динамічні показники стану економіки, сфери правового регулювання, розстановки політичних сил, узагальнених прогнозних сценаріїв суспільного розвитку, тенденційних зрушень в різних соціальних інститутах й інституційних явищах, процесах тощо), кримінологічний моніторинг є іманентним фрагментом (інструментом) в єдиному перманентному процесі сприйняття системою зовнішньо-соціальних інформаційних впливів. Інтерпретуючи останні в пошуково-прогностичній площині, він виявляється необхідним елементом забезпечення функціональної повноти протидії злочинності, її зв'язку з реаліями життя та, врешті-решт, соціальну природу її механізму. Через це, функціональний метод дослідження, який дозволяє розкрити динамічні характеристики механізму та сприяти більш глибокому пізнанню його функціональних параметрів, визнається одним з базових в методологічній системі сприйняття та управління протидією злочинності.

Кримінологічний моніторинг, таким чином формує як прямо, так і побічно, зв'язки не лише в середині системи протидії злочинності (внутрішні зв'язки), а й цієї системи із соціальним середовищем та навпаки. Власне кажучи, при вдалій організації моніторингової діяльності від найвищого до найнижчого рівнів спостереження за кримінологічно значущими об'єктами (перш за все – за сферою державного управління у поєднанні, зіставленні із соціальними запитами, інноваціями та традиціями загальнодержавного, регіонального, інституційного, галузевого, групового масштабів) вдається забезпечити принципову єдність, цілісність механізму протидії злочинності, його суспільно наскрізний, випереджаючий характер. В такій ролі кримінологічний моніторинг

може розглядатися з одного боку, як певний соціально-правовий феномен синтезуючого характеру, завдяки існуванню якого, в тому числі вдається втілити в життя численні інститути громадського контролю за органами державної влади, а з іншого – як особливого роду технологія і практика інформаційного безструктурного управління окремими складовими системи протидії злочинності: від кадрового складу її суб'єктів (зокрема, обсягів та напрямків державного замовлення на підготовку спеціалістів для органів та підрозділів МВС, прокуратури, СБУ та інших правоохоронних органів), обсягів, напрямків фінансування, ліній і форм роботи, правового її забезпечення до визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень.

Внутрішні та зовнішні зв'язки кримінологічного моніторингу обумовлюють такі системні властивості протидії злочинності, як динамічність, відкритість та нелінійність. Ці властивості є проекцією загальносистемних якостей суспільства на його кримінально-превентивну підсистему. Чим більшою буде кореляція між відповідними соціальними запитами, проявами конфліктних взаємодій та інших криміногенних факторів з їх відображеннями в результатах кримінологічного моніторингу, а згодом – і в стратегії й тактиці антикримінальної діяльності, реалізації окремих управлінських рішень в цій галузі, тим ефективнішою буде система протидії злочинності в цілому.

Отже, на підставі викладеного, можна визначити вузьке та широке бачення кримінологічного моніторингу. У вузькому розумінні кримінологічний моніторинг (моніторинг протидії злочинності) можливо, на нашу думку, визначити, як відкриту, динамічну, нелінійну постійно діючу систему спостереження, змістом якої є здійснюване на науковій основі збирання, аналіз, узагальнення та оцінка кримінологічно значущих явищ, процесів, станів об'єктів в різні періоди часу з метою підвищення (підтримання) ефективності управління протидією злочинності. Сформоване визначення кримінологічного моніторингу випливає з синергетичного принципу са-

моорганізації систем. В розрізі властивостей системи моніторингового дослідження така самоорганізація виявляється в трьох взаємопов'язаних ознаках:

а) відкритість, що означає, по-перше, сприйняття суб'єктами моніторингу кримінологічної інформації засобами цільового збирання (та інших елементів дослідження) та, по-друге, – зворотній інформаційний, організаційно-правовий та інший вплив на соціальне середовище, що здійснюється опосередковано через зміни в параметрах функціонування системи протидії злочинності. Саме на таку характеристику моніторингу окремо звертається увага в дослідженні «Моніторинг та дослідження молодіжних програм з профілактики зловживань психоактивними речовинами», здійсненому в 2005 р. науковцями Управління ООН з наркотиків та злочинності: «Оцінка та моніторинг забезпечують зворотний зв'язок при здійсненні будь-якої діяльності. Це те, що ми робимо постійно, хоча цей процес може і не мати формального характеру (і ми не обов'язково діємо на основі отриманої інформації)... Більш формально та систематично здійснюваний моніторинг здатен забезпечити більш ефективний зворотний зв'язок» [5];

б) динамічність, як ознака системи кримінологічного моніторингу передбачає його гнучкість у реагуванні на критерії часу та сигнальні показники кримінологічно значущої інформації. Моніторингова система, таким чином, виявляє здатність швидкого, оперативного прилаштування напрямків, сфер, рівнів та форм діяльності до швидко змінних умов реалізації заходів протидії злочинності;

в) нелінійність є проявом щільної інтеграції системи кримінологічного моніторингу з одного боку – в соціальний простір, а з іншого – в організаційно-структурні, ієрархічно-підпорядковані елементи відомчого чи позавідомчого управління суб'єктів й суб'єктами моніторингової діяльності. В аспекті характеристики значення використання самої категорії «нелінійність» в описанні властивостей кримінологічного моніторингу слушною

видається думка Ю.М. Дмитрієнка, який, проєктуючи знання теорії самоорганізації систем на площину вивчення правової свідомості, зазначає, що термін «нелінійність» – це фундаментальне поняття синергетики як нового теоретичного напрямку досліджень об'єктивної природи, на основі якого розроблена нова парадигма, яку можна назвати парадигмою нелінійності. Нелінійність у синергетиці правосвідомості позначає можливість нормативно несподіваних (але прогнозованих та передбачених) змін напрямків протікання процесів актуального і неактуального нормотворення, їх багатоваріантність, множинність шляхів їх регулятивного розгортання, випадкового вибору одного з них у межах певного, нормативно детермінованого поля регулятивних можливостей чинного права [6].

Окремо варто зупинитись на темпоральних ознаках моніторингу протидії злочинності. В цьому сенсі слушно видається думка О.Б. Сладкової, яка зазначає, що у визначеннях моніторингу завжди фігурує його часова характеристика, що включає такі уявлення про час, як «безперервне стеження за об'єктом», «регулярність зняття параметрів об'єкту», «часовий режим спостереження за поведінкою об'єкта середовища» [7, с.38]. Ці поняття за своєю суттю є тотожними та відображають умовно безперервний характер здійснення моніторингової діяльності. Однак, ця безперервність не означає невизначеність. Навпаки – за часовим критерієм моніторинг є чітко визначеним, адже залежить від актуальності підстав, за якими він запроваджувався. Натомість безперервність спостереження відображає перманентну природу моніторингу: у визначених практичною потребою часових межах він здійснюється на постійній основі, тобто не фрагментарно, а суцільно з процедурно-дослідницької точки зору. Тимчасове переривання його формально визначених зовнішніх параметрів, обумовлених, скажімо, закінченням робочого дня сенсорів (спостерігачів), не означає фактичного припинення спостереження. Процес останнього, будучи об'єднаним єдиною цільовою настановою, програмою та методи-

кою, має умовно автономний режим функціонування, адже накопичення інформації на відповідних носіях, джерелах (наприклад, при заповненні карток статистичного обліку злочинів, руху кримінального провадження під час досудового слідства, у засобах масової інформації тощо) є безперервним. В цьому режимі частота фіксації зовнішніх параметрів об'єкту моніторингу («зняття» інформації про них) визначається, виходячи з принципів доцільності, науковості, реальності, а також відповідних його цілей у конкретному напрямку, рівні, ланці протидії злочинності. Саме в такому контексті й слід підходити до розуміння безперервного характеру моніторингової діяльності.

Підсумовуючи викладене, слід звернути увагу на те, що кримінологічний моніторинг є не стільки абстрактною проблемою, скільки супутнім прикладним системним завданням. Він виник як реакція на постановку і результат вирішення надскладних управлінських завдань в технічних системах в умовах, коли традиційними засобами і методами, що в основному базуються на спостереженні і описі, з виникаючими проблемами справитися було не можливо, бо проблеми потрібно було вирішувати не постфактум, а в перспективі. Для моніторингу була поставлена ціль – визначення напрямків і форм дії, а також наслідків ухвалення-реалізації рішень. Для цього необхідно було забезпечити можливість урахування змінюваного характеру завдань, які ставляться перед системами, що управляють, і активно формують їх стан.

#### Література:

1. Преступность и общество: историко-правовой и социально-экономический аспекты. Сборник научных статей / Под ред.: Ким Е.П. – Хабаровск: Изд-во Дальневост. юрид. ин-та МВД России, 2008. – 280 с.
2. Плешаков В.А. Понятие и содержание криминологической безопасности // Преступность и общество. Сборник научных трудов / Редкол.: Бабаев М.М., Могачев М.И., Прохорова Н.В., Ситковский А.А. (отв. ред.), Фортунуч М.В., Ци-



**АНОТАЦІЯ**

*Статтю присвячено аналізу основних підходів до визначення моніторингу у сфері протидії злочинності. Розглянуто сутнісні його ознаки та запропоновано авторське визначення з урахуванням актуальних завдань кримінологічної науки на даному етапі розвитку.*

**SUMMARY**

*The main approaches of monitoring in combating crime are analyzed. Its essential characteristics are considered and the author's definition is proposed based on current tasks of criminological science.*

пуренко Н.И. – М.: ВНИИ МВД России, 2004. – С. 11-18.

3. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: Монографія. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – 312 с.

4. Литвинов А.Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: научно-практическое пособие. – М.: ЮРКНИГА, 2004. – 160 с.

5. Айвз Р., Кампелло Дж. Мониторинг и оценка молодёжных программ

по профилактике злоупотребления психоактивными веществами / Р. Айвз, Дж. Кампелло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.unodc.org/pdf/youthnet/action/planning/m&e\\_R.pdf](http://www.unodc.org/pdf/youthnet/action/planning/m&e_R.pdf).

6. Дмитрієнко Ю.М. Формула норми української правової ідіоми-правової свідомості-культури українського права у контексті синергетики правосвідомості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/19\\_AND\\_2012/Pravo/1\\_114094.doc.htm](http://www.rusnauka.com/19_AND_2012/Pravo/1_114094.doc.htm).

7. Сладкова О.Б. Информационный мониторинг: Теоретико-методологические основы. – М.: Знакъ, 2004. – 64 с.